

КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ЧЕРЕЗ МЕТОДИ ДРАМИ ТА ГРИ SOCIAL PROBLEMS DESIGNING BY MEANS OF DRAMA AND GAME METHODS

Стаття присвячена соціологічному вивченню соціальних проблем. Автором подано термін «соціальна проблема»; окреслено її стадії. В основі теоретичного підґрунтя статті – конструктивістські теорії інтерпретації соціальних проблем. Для дослідження особливостей їхнього конструювання запропоновано застосовувати методи гри і драматизації, які дозволяють здійснити діагностику соціальної оцінки проблеми через досвід особистості та визначити її інтерпретацію.

Ключові слова: соціальні проблеми, конструювання, драматизація, форум-театр.

Стаття посвящена социологическому изучению социальных проблем. Автором представлены термин «социальная проблема»; очерчены ее стадии. В основе теоретического основания статьи – конструктивистские теории интерпретации социальных проблем. Для исследования особенностей

их конструирования предложено использовать методы игры и драматизации, которые позволяют осуществить диагностику социальной оценки проблемы через опыт личности и определить её интерпретацию.
Ключевые слова: социальные проблемы, конструирование, драматизация, форум-театр.

The article considers sociological studies on social problems. The author represents the term of "social problem"; and determines stages of it. The article is theoretically based on constructivist theories of social problems interpretation. The author suggests using game and drama methods to investigate peculiarities of social problems designing for these methods allow diagnose social evaluation of a problem and determine its interpretation through the personality's experience.

Key words: social problem, design, dramatization, forum-theater.

УДК 303.022

Криницька І.П.

к.соц.н., доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки
ВНЗ «Український католицький університет»

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується високим ступенем соціальних змін, кризових явищ, що спричинює актуалізацію соціальних проблем різного характеру. Сьогодні продукується більше соціальних проблем, ніж їх рішень [12, с. 138]. В Україні маємо декілька векторів соціальних проблем, серед яких – війна, безробіття, поява нових соціальних верств суспільства, злочинність, тотальна недовіра до влади тощо, які мають однакове підґрунтя виникнення і сприяють зростанню кількості населення, що перебуває в складних життєвих обставинах.

Для прикладу, за даними Міністерства соціальної політики, станом на кінець лютого 2016 року в Україні нараховувалося 1 735 000 внутрішньо переміщених осіб [1, с. 9]. Зараз це число зросло до близько 2 млн. Ці особи проходять соціальну адаптацію до нових умов життя і часто зустрічаються із сукупністю труднощів. Окрім цієї категорії, необхідно виокремити військових та їхні родини, безробітних і зuboжілих громадян та ін., які переживають стійкий травматичний стан. Тому сьогодні необхідно розширити спектр методів дослідження соціальних проблем із метою надання комплексної допомоги цільовим групам і пошуку ефективних шляхів подолання цих явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз і дослідження соціальних проблем займають вагомий нішу в наукових розробках вчених. Соціальні проблеми досліджували Г. Блумер (стадії виникнення соціальних проблем), Р. Фуллер та Р. Маєйрс (суб'єктивна сторона проблематизації) та ін. Щодо теорій соціального конструювання, то вони розроблені у вченнях Т. Лукмана і П. Бергера (конструювання соціальної реальності), М. Спек-

тора, Дж. Кітсьюза (конструювання соціальних проблем), Т. Юкимової (соціальне конструювання реальності) та ін. У цій статті ці концепції не будуть розглядатися детально, але під час аналізу соціальних проблем будемо спиратися на твердження про те, що наша реальність і соціальні проблеми в тому числі є соціально конструйованими.

Постановка завдання. Слід наголосити, що, незважаючи на низку вказаних теорій, у сучасних наукових розробках вчених є брак знання про соціальні проблеми, а саме методи їх діагностики і конструювання з використанням комплексу інтерактивних методів дослідження, які б вивели інтерпретацію соціальної проблеми на більш глибокий рівень. Аналіз теорій конструювання соціальних проблем може допомогти визначитися із статусом соціальної проблеми [3], водночас метою цієї статті є аналіз соціальних проблем крізь призму неформальних теорій та інтерактивних методів дослідження.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтовно теорії соціальних проблем та їх конструювання представлені в соціології. Термін «проблема» в цій галузі часто використовується лише у своєму ґносеологічному значенні, тобто як показник теми, напряму наукового дослідження. Однозначної дефініції поняття соціальної проблеми в соціології немає. Жодна теорія не дає відповіді на запитання, чому деякі ситуації в певних обставинах розглядаються як проблеми, в той час як інші – ні [12, с. 138]. Водночас конкретизація проблеми характеризується через дослідження соціальних протиріч, що зумовлюють виникнення проблемних ситуацій; оцінку їх сприйняття суспільною свідомістю та готовність суспільства до вирішення назрілих протиріч; типологізацію проблем і

визначення відповідних форм та методів соціального впливу [4, с. 76].

З точки зору соціології соціальних проблем поняття «соціальна проблема», передусім, – це певна умова, що визначається більшістю людей як проблема [13, с. 320]. Слід погодитися із твердженням соціолога Г. Блумера, що соціальна проблема не має незалежного існування в якості сукупності об'єктивних соціальних умов, а є, перш за все, результатом колективного визначення, тому соціальні проблеми треба не лише ідентифікувати статистично і фактично, але й визначити процес, за допомогою якого суспільство визнає ці проблеми, адже вони існують найперше в процесі колективного визначення.

Г. Блумер виділяє п'ять стадій соціальної проблеми: виникнення, легітимація (припускаємо, що перша та друга стадії становлять етап усвідомлення соціальної проблеми), мобілізація дій щодо її вирішення, формування офіційного плану дій, трансформація плану дій в його емпіричне здійснення [11, с. 298–306; 7, с. 138–141].

У конструктивістському підході можна виокремити кілька напрямів до визначення соціальних проблем.

1. Принцип конструювання та самоконструювання знання (в полі дисертаційного дослідження – соціальних уявлень і знань про проблему насильства над дітьми в сім'ї).

2. Критичний підхід до знань (коли знання є те, що приймається на віру, воно конструюється у взаємодії; основою дослідження є соціальна проблема і знання про неї).

3. Зв'язок між знаннями і соціальною поведінкою (на прикладі теореми Томаса: «Якщо ситуація мислиться як реальна, вона реальна за своїми наслідками»). У цьому напрямі окреслюється потреба, на якій наголошується в теорії М. Спектора і Дж. Кітсьюза про визначення соціальної проблеми не стільки як об'єктивної умови, скільки через презентацію діяльності індивідів щодо цієї проблеми. Тобто ідентифікація соціальної проблеми ґрунтується на об'єктивних умовах, що визначаються через твердження про них індивідів [14, с. 73].

4. Історико-культурна обумовленість конструювання соціальної проблеми.

5. Межа визначення легітимності конструюваної соціальної проблеми.

Роздумуючи над основними напрямами конструювання соціальних проблем, слід визначити, що соціальні умови як їх підґрунтя виникнення не є незалежними обставинами чи фактами, а – певними умовами та діями, які визначаються у сфері колективної свідомості. Американський соціолог Дж. Бест у своїй роботі «Конструктивістський підхід до дослідження соціальних проблем» підкреслює три течії в цьому контексті: 1) «строгий конструк-

ціонізм», який нівелює значення об'єктивної реальності в процесі визначення проблеми; 2) «фальсифікований конструкціонізм», де визначено виключну роль соціальних умов та передбачено, що аналітик знає об'єктивну реальність; 3) контекстуально-конструкціоністський підхід, який є синтезом першого і другого (Г. Блумер) [10, с. 243–251].

У полі дослідницької проблеми залишаються методи і способи вивчення соціальних проблем, що зумовлені латентністю, соціальною стереотипізацією колективної громадської думки. Практична соціологія може ідентифікувати, діагностувати і запропонувати практичні рішення для боротьби із соціальними проблемами [12, с. 139]. У цій статті хочемо розглянути методи дослідження конструювання соціальних проблем.

Соціологічні теорії поділяються на формальні і неформальні [12, с. 140–145], за цією класифікацією можна розглядати і методи дослідження. Найчастіше для соціального конструювання проблем використовують формальні методи – масове опитування чи індивідуальне інтерв'ю, фокус-групи – що є поширеними методами збору інформації в соціології про ту чи іншу проблему та її оцінку. Водночас для комплексного дослідження необхідним є використання неформальних методів вивчення, особливо на етапі діагностики процесу конструювання соціальних проблем. Їхнім недоліком є недостатня кількість чітких критеріїв здійснення аналізу, але застосування еклектичного підходу до визначення меню методів діагностики проблеми дасть змогу заглибитися в смислову структуру явища, визначити його інтерпретацію на більш глибокому рівні. Серед неформальних методів часто є саме інтерактивні. У цій статті будуть розглянуті методи гри та драми.

Теорії соціодрами розроблені в працях І. Гофмана, Я. Морено, К. Спрага та ін. До цих праць можемо додати розробку методики форум-театру А. Боалю. Завдяки теоретичним розробкам знаємо, що гра має не лише терапевтичну чи корекційну функцію в роботі з особистістю, але також є індикатором виявлення соціальної проблеми. Отже, такі методи, як соціодрама, форум-театр, можуть бути не лише інструментами навчання чи соціалізації особистості, але й методами конструювання, відтворення соціальної проблеми, особливо коли дослідним завданням є визначення проблеми через програвання ситуацій на основі власного досвіду.

В авторському розумінні драматизація характеризується як акт символічної взаємодії, зміст якої зумовлений соціальною інтерпретацією, що можна визначити через складові частини структури свідомості особистості:

1) когнітивну складову частину, що забезпечує знання про особливості явища, канали поширення інформації про нього;

2) оціночну складову частину, за допомогою якої інтерпретується оцінка соціальної проблеми, її допустимість у суспільстві;

3) конативну складову частину, що визначає готовність до дії чи протидії стосовно цієї проблеми чи негативного явища.

Ці складові частини лежать в основі діагностики соціальних проблем індивідом чи суспільством, через що можна визначити категорію та оцінку проблеми. Це дозволяє досліднику прослідкувати соціальну проблему одразу через її конструювання кількома суб'єктами взаємодії, що підтверджує актуальність здійснення соціальної діагностики проблеми через застосування драматичних методів.

Драматизація соціальних проблем буде визначати їхню інтерпретацію через досвід особистості або ж конструювання нового досвіду. Під час програвання ситуацій особистість конструює соціальну проблему за принципом «тут і зараз» у відповідності до того, як вона була задана чи проінтерпретована акторами. Таким чином, особистість може закодувати значення свого досвіду, граючи роль свою чи «іншого» в співвідношенні до зовнішнього світу або власних переживань. Сутність принципу «тут і зараз» застосовуються в теоріях феноменології досвіду (А. Шюца) та в психодрамі (Я. Морено), коли йдеться про перепроживання ситуації, що можна використати як теоретичне підкріплення базових підходів до конструювання соціальних проблем.

Систематичне, методичне спостереження за грою особистості чи групи осіб через вербальну і невербальну комунікацію дає можливість ідентифікувати соціальну проблему в певній групі, в контексті соціальних зв'язків цієї групи із зовнішнім середовищем та в середовищі самої групи. Відповідно, за основу аналізу потрібно брати конкретне повідомлення, яке презентує об'єкт дослідження та дискурс інтерпретації проблеми, що подається за допомогою символів, фраз, поведінки, враховуючи те, яке значення та яка інтерпретація була закладена в основу повідомлення. Звичайно, на цьому етапі слід поставити питання, наприклад, репрезентації значення дискурсів проблеми і їхньої інтерпретації в кожному конкретному випадку.

Таким чином, використання ігрових методів під час діагностики соціальних проблем дає можливість не лише простежити статичне ставлення особистості до проблеми, але й прослідкувати глибинні детермінанти тих чи інших дій, через які під час виконання драматичної гри презентується ставлення до подій і визначається мотивація, дискурс розуміння явища та ставлення до нього крізь призму категорії мотивів наслідків, які визначаються А. Шюцом як мотиви до дії «тому що». Ці мотиви визначають причинно-наслідкові зв'язки в оцінці/ставленні до явища найперше

через індивідуальний або колективний досвід особистості. А проживання ситуації/проблеми ще раз надає можливість простежити її інтерпретацію [9, с. 119, 795].

Отже, діагностика соціальних проблем може здійснюватися через їхню інтерпретацію під час програвання ситуацій, враховуючи досвід індивіда, його сприйняття. Водночас колективні досвіди можуть надати соціальній проблемі нового значення, визначити її нові смисли, які вкладає суб'єкт (джерело), що проявляються за посередництвом інструментів ідентифікації проблеми. Ці смисли несуть певне символічне повідомлення, дискурс якого інтерпретується індивідом (реципієнтом). Треба зазначити, що інтерпретація значення смислу може не відповідати тому змісту, який був закладений першопочатково, адже передається на основі переживання події на етапі постфактуму. Закладена через досвід соціальна інтерпретація проблеми набуде здатності визначати нормативність оцінки чи поведінки стосовно явища, що, у свою чергу, буде сприяти трансформації зовнішнього образу соціальної проблеми.

Під час конструювання чи моделювання ситуації (певної соціальної проблеми) відбувається соціальна комунікація актора (комуніката) з аудиторією. Таким чином відбувається комунікативний процес за моделлю політолога Г. Ласуела «ХТО говорить – ЩО говорить – по якому КАНАЛІ – КОМУ – з яким ЕФЕКТОМ» [6]. Така комунікація може мати кілька векторів інтерпретації події/ситуації/проблеми і буде визначатися відповідно до того, який саме фактор найперше вкладається в повідомлення. У той же час сукупність таких інтерпретацій реконструюють мікромодель масового суспільства, представляють гетерогенне утворення і презентують соціальне знання про проблему. Сприймаючи інформацію, члени аудиторії репрезентують власні соціальні статуси по відношенню до конкретної проблеми.

Дуже часто під час драматизації дійства актори використовують альтерацію – процес, під час якого актори приймають певну соціальну роль і, базуючись на власному досвіді, намагаються відтворити найтиповішу поведінку персонажу, що допомагає зрозуміти поведінку іншого [5, с. 24]. Через механізми відтворення, копіювання, альтерації актори презентують соціальні проблеми відповідно до досвіду власного чи досвіду чужого, який зафіксували у своїй пам'яті. Таким чином, драматичні методи можуть бути суттєвим доповненням до комплексного вивчення соціальної проблеми.

Слід зазначити, що інтерпретація соціальної ситуації/соціальної проблеми може бути викривлена, якщо первинним фактором визначено ефект повідомлення, адже актор може викривити уявлення проблеми, якщо намагатиметься укласти дійсність як привабливу

для глядача картину. Саме такі критичні аспекти програвання ситуацій висловлював один із перших дослідників соціограми соціолог І. Гофман. Відповідно до соціодраматичного підходу кожна людина, так чи інакше, «розігрує» соціальну драму відповідно до тих соціальних позицій, які вона займає в структурі суспільства. Соціальні позиції соціальних акторів мають відповідати їхнім соціальним ролям, пов'язаним з їх індивідуальним досвідом [2, с. 59].

Отже, під час використання методів драми варто брати до уваги такі ключові елементи, на яких потрібно акцентувати особливу увагу:

- 1) досвід як основа інтерпретації проблеми;
- 2) суб'єктивні уявлення;
- 3) створені образи;
- 4) символи інтеракції;
- 5) особливості проєкції та моделювання соціальної проблеми.

Під час використання драматичних методів у діагностиці соціальних проблем потрібно, щоб актор відчував стан/подію, яку презентує, щоб вона була інтерпретацією його досвіду. Доцільним тут стане використання методу форум-театру, що полягає у відтворенні соціальної проблеми на основі власного досвіду із залученням до дії неакторів. Під час цієї гри залучається глядач, який має можливість відтворити конкретну сцену/епізод на свій манер, враховуючи власну інтерпретацію ситуації. Сценарій пишуть самі актори, він може презентуватися як знання про світ, що зберігається в пам'яті людини, що несвідомо використовується нею в певних ситуаціях [8, с. 34]. Через форум-театр можемо зібрати репродукції спектру альтернативних рішень проблеми. Сьогодні метод форум-театру як метод терапії та просвіти використовується в Україні, зокрема ГО «Театр для діалогу», ГО «Наше майбутнє» та ін. Водночас драматичні методи часто використовуються в психотерапевтичній роботі, рідше – під час профілактики чи діагностики соціальних проблем.

Звичайно, метод драми/гри не може бути основним методом у дослідженні інтерпретації чи конструювання соціальних проблем, але він може суттєво доповнити інші методи дослідження з використанням індивідуального чи колективного досвіду, такі як анкетування, інтерв'ю, фокус-групи. Таким чином, можна визначити сутність проблеми на більш глибокому рівні, прослідкувати травматичні події в житті особистості, визначити її пріоритети, мотивацію, цінності тощо.

Висновки. Ця стаття аргументує актуальність вивчення соціальних проблем із використанням інтерактивних методів, відображає важливість їхнього застосування як допоміжних методів дослідження. У нашому випадку під час дослідження конструювання соціальних проблем чи структурних характеристик проблеми пропонуємо використовувати не лише класичні

методи опитування, але й інтерактивні методи дослідження, серед яких – драматичні методи, які широко використовуються в мікросоціології, презентуючи драматичний підхід та символічний інтракціонізм як базові підходи для комплексного вивчення проблеми.

У полі подальших дослідницьких пошуків актуальним має стати питання визначення логічного і послідовного інструментарію для дослідження конструювання соціальної проблеми з використанням не лише формальних методів дослідження, але й інтерактивних методів, із метою надання комплексних практичних рекомендацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Смаль В. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах / В. Смаль, О. Позняк. – Київ, 2016. – 93 с.
2. Ехало В. Социодраматическая концепция социализации личности / В. Ехало // Социология: теория, методы, маркетинг. – 1999. – № 4. – С. 54–61.
3. Контексты современности – II : Хрестоматия. 2 изд. перераб. и доп. / [сост. и ред. С. Ерофеев]. – Казань : изд-во Казан. ун-та, 2001. – 188 с.
4. Минина В. Социология социальных проблем : аналитический обзор основных концепций / В. Минина // Журнал социологии и социальной антропологии. – Т 1. – 1998. – №3. – С. 74–90.
5. Павловська М. Драматичне виховання – теорія і практика / М. Павловська // Асоціація з міжнародних питань. – 2016. – 36 с.
6. Попова І. Трансформація соціальної комунікації в соціодраме : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 / І. Попова. – Москва, 2006. – 167 с.
7. Фуллер Р. Стадии социальной проблемы / Р. Фуллер, Р. Майерс // Контексты современности – II : Хрестоматия. 2-е изд., перераб. и доп. ; [сост. и ред. С. Ерофеев]. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – С. 138.
8. Хлебодарова А. Когнитивный сценарий дискурса мечты: конструирование возможного мира / А. Хлебодарова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – № 3(24) – 2013. – С. 33.
9. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / А. Шюц ; пер. с нем. и англ. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 1056 с.
10. Best J. Images of Issues : Typifying Contemporary Social Problems / J. Best. – New York : Aldine de Gruyter, 1989. – P. 243–251.
11. Blumer G. Social Problems as Collective Behavior, in Social Problems / G. Blumer. – vol. 18. – 1971. – P. 298–306.
12. Kudlińska I. Socjologia a praktyka rozwiązywania problemów społecznych – między naukowymi a nieformalnymi teoriami problemów społecznych / I. Kudlińska // Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Sociologica. – nr 50. – 2014. – S. 137–151.
13. Fuller R. C. The Natural History of a Social Problem / R. Fuller, R. Myers // American Sociological Review. – 1941. – June № 6. – P. 320–328.
14. Spector M. Constructing Social Problems / M. Spector, J. Kitsuse. – Hawthorne, NY : Aldine de Gruyter, 1987. – P. 1-8, 73-79, 142.